kaasa aidanud linna sisemise pildi täiustamiseks, mis aga kaugelt suuremal määral teostatav ning hästisobiv veerudelt ja pervilt hüpodroomikalt paistvate kõrgemate linnaosadega. Katuse vorm olgu aga kooskõlas nii pinnamoe kui ilmastuga. Kõige pealt mõjuvad püstjad vormid tasandikul — s. o. peamiselt orupervil — jõurikkalt, mis sõltub maastikuliste joonte psühholoogilisest toimest meie hingesse (199). Kõrgviil-uukmansard ja murd- ning lihtkelbalised katused annavad parimad ja iseseisvamad hoonevormid, mis eriti kohased harevale rõhtsulgusele ning avasargadele. Seda enam, et nad nii kaarjail kui meermeaedadega sirgeil uulel ilusaid pilte tekitavad ja kooskõlas on kodumaa ilmastulise elamu arenemisega kohanedes võrdlemisi pika talve lume ja suvevihmadega. Ajamoest olenematult iseloomustab kõrgekatuseline elamu — teaduslikult tõestatult — meie maastikku. Rõht- ja leepkatuseiga vormid on võõrapärased ja lumetuile lõunamaile kohasemad. Siiski on kindel, et linnaelamu küps kunstilisus ei tohi käia nende avatlevate esteetiliste mõjurite järele, mida ava-maaelamu välis- või kodumaal ees teeb. Sest esmalt oleks täiesti viljatu puht-esteetiliste mõtetega majanduslikult vajatavate nähtuste vastu võidelda ja teiselt poolt on neid raske linnalisse ümbrusepilte sujuvalt asetada.

Ikka ja jälle tuleb imestada, kuidas linnaliste ehitiste — suurelt osalt ka vastses Tammelinnas tõusvate — puhul ei ole vabanetud paberil ja omaette vaatlemisest. Sedamoodi romantilisi kribu-krabu lisemeid peale laadides ei saavutata kunagi esteetiliselt rahuldavaid peanõudeid: suurte üldjoonte ja hoonemassi selget rütmilist liigestust ega rahulikku ja linnaelamu suletud vormi. Kõnelemata ühtlusest naaberelamute struktuuri-, pea-asi — rõhtsalt mõjuvate joontega.

Ja siis ainese ja värvi probleemid. Tasandikule üldse on tehiskivi iseloomulik ja vaevalt on ainest, mis niisugust omapära ning väljendusvormi võimaldab kui tema. Tasandik annab oma rikkaist saviademeist tehiskive ja näitab ühtlasi, missugused vormid neist peavad kujunema. Vaatame minevikku, kuidas keskaegse Toomkiriku varemed, säilinud Jaani, aga ka moodsam Peetri, eriti veel põhjamaine Pauluse kirik sümfooniliselt mahuvad maastiku rohelisse või valevasse. Ja Eesti Üliõpilaste Seltsi pruunpunav ning valev eesti mustrijooniseiga kivikelbaskatusega konvendimaja! Ehk Õpetaja uuli viherdavais aius pesitsevad punakatuselised valevad uljikud! — Seda geograafilist maastikustiili tuleb jälgida. See annab aluse kodumaa iseosade eristiilele: Põhja-Eesti hahetavale siluuri paestiilile ja Lõuna-Eesti punavalevale devooni stiilile. Mustnuuge puupapp- ja tõmbi-irveline kast-tõmbik peab aset andma vähemalt krohvikaetud punakivi-katuselisele puuelamule (illustratsiooniks Maarja apteek)! See on kohalist päritolu ainese ühtlus kogu asulapildis: müürid, tarasambad, ürgoru läbi tingitud isetasemete võitmine astangute läbi — kõik sündigu kivimeist, mis lähikonnas oma ürgvormis esinevad. Arvamata suur on ka puudemasside ruumiline mõju, mis on hoonete ja sargade suhtes rütmiliselt asetatud. Linnataimestiku füsiognoomiaga võidetakse palju, ja eriti võluv ja maastiku- ning lähestikupildi väärtust tõstev on see, kui kultuurümbruse iseloom selektiivselt ning teisendavalt taimestiku looduslikku ilmesse tungib. Olgu mainitud vaid põõsastarad meermeaedadena ja valitud või moogatud võrad, millede seas eriti mõjule pääsevad püstjad vormid: püramiidpaplid, käävjad tammed, kerajad ja järkvõralised männid ning püstkuhikulised kuused...

Nagu kunstnik maalil kõik esemed ühe tooniga kõlastab, nii sünnib loodusega intiimsemas seoses olevas asulas ümbruseteadusliku analüüsi rakendamisel sünteesiks see kodune värving, mis tundub ehtsana ning kunstilisena korraga. Siis oleme teadlikult omandanud võime selle aistimiseks, mis on muidu alateadlikult, loodusliku paratamatusena sündinud. See, mida moodis tehnika ja ehitusainese valmistamine uuendustena ja avastustena juurde toob, peab ikkagi äsjamainitud suurele maastikukunstilisele vaatekohale alluma. Muidugi ei ole see ümbruseteaduslikult arenemata ehituse-järelevalveta ja kokkukõlastamiseta võimalik, mis lihtsalt kõik kohalikule ümbrusele ebavastavad ehitised ära keelaks. Ent see kuulub juba asja tehnilisse läbiviimisse. Olgu vaid veel kord kinnistatud, et ümbrusekunst on tänapäeva ja tuleviku tähtsamaid kultuurivahendeid ja -kohustusi. Pea-asi: ta viib meid meie endi kultuurile.

Tartu, lk. 387